

İslami Açıdan Ekonomik Alandaki Cinsiyet Farklılıkları

Hüseyin Bustan

Özet

Bu makalede kadınların ekonomik yaşamının bazı boyutlarını ve İslam'ın bu boyutların her birine bakış açısını ele alacağız.

İslam'ın; kadınların çalışması ve iş hayatına girmesine bakışı, kadınların çalışması yolundaki engeller, iş ortamında cinsiyet ayrımcılığı, kadınların evde yaptıkları işler ve mal varlığı, bu makalenin ana başlıklarını oluşturuyor.

1. İslam'a Göre Kadınların Çalışması

Kur'an-ı Kerim ve tarihî kaynaklarla rivayetlere baktığımızda, gelir elde etme manasında kadınların çalışması konusunda İslam'da hiçbir yasağın söz konusu olmadığı, hatta bir gerçek olarak varsayıldığı anlaşılır.

Kur'an-ı Kerim, büyük peygamber Hz. Şuayb'ın (a.s) kızlarının çobanlıkla uğraştıklarından söz eder.¹ Rivayetlere göre, Müslüman kadınlar Hz. Peygamber (s.a.a) ve Eh-

¹ Kasas, 23.

libeyt İmamları (a.s) döneminde ticaret,² el sanatları,³ iplik üretimi ve tekstil,⁴ berberlik,⁵ ev hizmetleri,⁶ emlakçılık,⁷ ıtır üretimi...⁸ gibi mesleklerde gelir sağlayan işler olarak faaliyet yürütüyordu ve fesat içerikli fuhuş ve günah ortamlarında⁹ şarkıcılık gibi mesleklerin dışında kadınların çalışmasına yönelik hiçbir muhalefet söz konusu olmamıştır. Dinî metinlerde kadınların çalışmasına yönelik herhangi bir özel tavsiye veya teşvik de yoktur.

İslam'da kadınların çalışması ile ilgili birinci derecede hüküm; bu işin caiz olduğu şeklindedir. Bazı özel kayıtları göz önünde bulundurarak, bu durum için kerahet veya ancak müstehap olma gibi hükümleri ikinci

² Meclisî, Biharu'l-Envar, c.16, s.9 ve Taberanî, Mu'cemu'l-Kebir, c.25, s.13.

³ age. c.24, s.264.

⁴ Vesailu's-Şia, c.12, "Mâ Yuktesebu Bih" babları, 64. bab, s.174.

⁵ age. "Mâ Yuktesebu Bih" babları, 19. bab, s.93-95.

⁶ age. c.15, "İded" babları, 34. bab, s.461.

⁷ age. c.13, "İcare" kitabı, 31. bab, s.280.

⁸ Kuleynî, el-Kâfî, c.5, s.496.

⁹ Vesailu's-Şia, c.12, "Mâ Yuktesebu Bih" babları, 5 ve 15.bablar, s.62-65 ve 84-85.

dereceden hükümler şeklinde ispat etmek de mümkündür.

Kadınların çalışmasının kerahetini (olumsuzluğunu) izah ederken şu tarihî gerçeği hatırlatabiliriz: İslam, Asr-ı Saadet'te hâkim olan cinsiyete dayalı iş paylaşımı modeline karşı çıkmamıştır ve hatta dinin elzem veya öncelikli hükümleri bu modelin pekişmesinde etkili rol ifa etmiştir.

İslam dini bir yandan kadının nafakasını erkekler için farz kılmuş ve kadınları aileye karşı iktisadi sorumluluklardan muaf tutmuş, öbür yandan ise toplum genelinde iki cinsin karışmasını mümkün merteye azaltmasına yönelik çabası ve kadınların annelik ve eşlik görevlerine vurgu yapmasıyla cinsiyete dayalı iş paylaşımı konusunda uygun kültürel bir zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, kadınlar genellikle ev işleri ile ilgili faaliyetlere yönlendirilmiş, erkekler de evin dışında çalışma sorumluluğunu üstlenmiştir.

İslam'ın bu eğilimini izah etmek için hatırlatılması gereken nokta şudur: İslam, kadınların çalışmasını başlı başına değil, kadınların annelik ve eşlik görevleri ve toplumun ahlakî sağlığı başta olmak üzere daha önemli maslahatlara zarar verdiği takdirde uygunsuz görmüştür.

Buna karşı, eğer kadının çalışması bazı ideal dinî başlıklara uygun olursa ve sözü edilen olumsuzluklarla sonuçlanmazsa, kadının çalışmasının tercih edildiği sonucunu ikinci derecede elde etmek mümkündür. Kocasının gelirinin, yaşamlarının giderlerini karşılamaya yetmediği durumlarda eşine yardımcı olmak amacı ile kadının çalışması ve bu süreçte aile içindeki sorumluluklarını yerine getirmeyi aksatmaması veya iş ortamında namahremlerle bir arada bulunmak zorunda kalmaması -ki bunun en somut örneği ev ortamında veya yakınlığında

namahremler olmaksızın çalışmaktır- bu sonuca bir örnektir.

Bu arada kadının kocasına dünyevî ve uhrevî işlerde yardımcı olması, bazı rivayetlerde seçkin kadının özelliği şeklinde vurgulanmıştır.¹⁰ Yaşamın giderlerini karşılama yolunda çalışmak sureti ile eşine yardım etmeyi de kapsayan bu rivayetler, söz konusu varsayımda kadının çalışmasının tercih edilmesine delalet eder.

Ancak burada dikkat çeken bir nokta, İslam'ın ideal modelinin çeşitli tarihî devirlere ve sosyal yapılara göre farklı şekiller almasıdır. Bu yüzden mevcut sosyal şartlar altında İslam'ın modelini tanıtmak için, Asr-ı Saadet modelinin temel unsurlarını, o günün şartlarından kaynaklanan ve aslî ve sabit olmayan değerlerden ayırmalı ve aslî unsurlara dayanarak çağımıza ve şimdiki toplumuza uygun bir model sunmalıyız.

Bundan önce de vurgulandığı üzere, İslam dini kadınların çalışmasına karşı değildir ve sadece toplumda iki cinsin karışmasının azaltılmasına ve kadınlar için annelik ve eşlik görevlerine vurgu yapar.

Dolayısıyla toplumsal alanda genel ve detaylı planlamalarda bu iki ilkeye uyarak, kadınların çalışması ve işlerinin cinsiyete göre paylaşımı bağlamında İslamî modeli hayata geçirme doğrultusunda hareket edebiliriz. Bu modelin şimdiki toplumumuzda alacağı şekil, Asr-ı Saadet toplumundan farklı olacaktır.

Kadınların çalışması ile ilgili bir başka önemli nokta, çalışma sebepleridir. Geçim gereksinimlerini karşılamak ve kişisel veya ailenin gelirini arttırmak, ister kadın ister erkek, insanların çalışması için her zaman

¹⁰ Vesailu's-Şia, c.14, "Mukaddimatu'n-Nikâh" babları, 6 ve 9. bablar, s.14 ve 24.

en temel saikler olmuştur. Son yıllarda halkın refah beklentilerinin artmasıyla beraber, İran gibi ülkelerde hâkim olan uygunsuz iktisadi durum, kadınların iş piyasasına yönelmelerinde en büyük tesiri olan etken olmuştur. Ama yapılan araştırmalar, kadınların çalışma eğiliminde başka saiklerin de müdahil olduğunu gösteriyor. Bireysel özgürlük ve bağımsızlığa kavuşmak, geleceğini güvence altına almak, sosyal teamüllerini geliştirmek, çalışma merakı ve kişisel talepleri karşılamak, bu saiklerin en önemlileri sayılır.¹¹

Bu saiklerin büyük bir bölümü, toplumların iktisadi ve kültürel hastalıkları ile bağlantılı olduğundan, İslam açısından ideal durum ancak yoksulluk, sınıfsal eşitsizlik, boşanma ve kadınlara yönelik şiddet gibi olgular, kadınların bu sorunların sonuçlarından kurtulmak için çalışma gibi ağır bir yükü sırtlamak zorunda kalmayacağı şekilde, mümkün merteye asgari düzeye gerilediği vakit gerçekleşir.

Ancak mevcut şartlarda, kadınların sözü edilen saiklerden hareketle çalışması birçok yerde dinî değerlerle çelişki arz etmez. Kadınların kendilerinin ve ailelerinin geçim gereksinimlerini karşılaması, izzet-i nefis kazanması, toplumun gereksinimlerini karşılaması, kendilerinin ve ailelerinin geleceğini güvence altına alması genelde müspet ve makbul saikler sayılır. Ama malî saikler aşırı talep, aşırı refah ve lüks hayranlığı şeklinde ortaya çıkacak olursa veya kadınların çalışması, erkeklerle rekabet ve erkek cinsine tam olarak benzeme yönü ile gündeme gelirse, o zaman İslam'ın bu tür saikleri onaylamasını beklememek gerekir. Bu doğrultuda, kadının kocasının ticaret işine

ihtirarla ortaklık etmesi, ahir zaman işaretlerinden biri olarak İslamî rivayetlerde tenkit edilmiştir.¹²

2. Kadınların Çalışması Yolundaki Engeller

Bir dizi engeller ve zorlukların varlığı her zaman kadınların iş piyasasında çalışmasını etkilemiştir, üstelik bu engel ve zorlukların her biri çevre, sosyal, iktisadi ve kültürel olmak üzere iki veya birkaç etkenin karşılıklı etkileşiminden kaynaklanır.

Burada bu alandaki bazı esaslı sorunları irdeleneceğiz. Bunlar, ailevi ve meslekî görevlerin çelişmesi ve iş ortamında iki cinsin bir mekânda bulunmasından doğan sonuçların şer'i ve yasal engelleridir.

2-1. Çalışma İle Ailevi Görevlerin Çelişmesi

Kadınların iş piyasasında çalışması yolundaki en önemli engel, bu işin kadının ailenin görevi, ev işleri ve yaşlılara bakma sorumlulukları ile çelişmesidir.

Çocukların bakımı ve ev işlerini kadınlara, evin geçimini karşılamayı ise erkeklere devreden cinsiyete dayalı geniş kapsamlı iş paylaşımı modeline bakıldığında erkeklerin, görevlerinin çelişmesi gibi benzer bir sıkıntı ile karşı karşıya olmadığı anlaşılır ve bu sorun sadece kadınlar için geçerlidir. Günümüzde kreşlerin ve huzur evleri sayısının bunca artışı, ev işlerini yapmanın yeni ve modern cihazlarla çok kolaylaşmasına karşın birçok kadın hâlâ meslekî yükümlülükleri ile ev işlerine karşı sorumlulukları arasındaki sürtüşmeden acı çekmektedir ve

¹¹ Sefirî, Camia Şinasi-i İştigâl-i Zenan, s.45 ve yine bk. Lott, Women's Lives, p.242.

¹² Nurî, Müstedreku'l-Vesail, c.12, s.327.

İslam dini kadınların çalışmasını caiz görmekte birlikte, annelik ve eşlik görevlerine öncelik tanır. İslam'ın sosyal düzen anlayışı, Parsones'in gündeme getirdiği üniter topluma nazaran çok daha yüce, sağlıklı ve salih bir toplumun gerçekleşmesidir. Toplumun sağlığı, kurumsal düzeninin yanı sıra iffet ve ruh sağlığı gibi dinî göstergelerle tanımlandığından, bu durum sosyal ilişkilerde ve özel olarak cinsiyete dayalı ilişkilerde özel etkiler bırakır.

ailenin iktisadi refah düzeyi düştükçe bu sorun daha da büyümektedir.

Bu yüzden bir yandan kadınların özgürlüğünü ve cinsiyet eşitliğini kadınların çalışmasına endeksleyen ve öte yandan çalışmanın tek başına kadınların sorunlarına çare olmadığını anlayan birçok feminist, bu kez aile içinde geleneksel annelik modellerini ve cinsiyete göre iş paylaşımını sorgulamaya başlamıştır.

Feminist sosyolog Ann Oakley tecrübeye dayalı delillere istinat ederek anne ve bebeğin birbirine karşılıklı muhtaç olduğunu ifade eden genel kanı ve sosyal bilimlerde gündeme gelen tezleri çürütmeye çalışmıştır. Oakley sonunda analığın sosyal bir mitoloji olduğu sonucuna varıyor.¹³ Oakley ayrıca cinsiyete göre iş paylaşımını da davranış bilimi uzmanları, antropolojisiler ve sosyologlar tarafından yaygınlaştırılan bir mitoloji olduğunu savunuyor¹⁴ ve bu yüzden, kadınların özellikle ev işleri gibi cinsiyete dayalı görevlerinden kurtulmaları için aile ocağının feshedilmesini önerir.¹⁵

Bazı ılımlı feministler kadın ve erkek arasında cinsiyete dayalı iş paylaşımına

¹³ Oakley, Woman's Work: The Housewife, Past and Present, P.200-215.

¹⁴ İbid, P.157-158.

¹⁵ İbid. P.222.

yönelik geleneksel modelin, kadınların iş piyasasına yönelmeleri ile erkeklerin eve yönelmeleri arasında bir denge kurarak değiştirilmesini ister.

Betty Fridan'a göre, bu geçiş süreci özel olarak erkekler için zor olacak, ancak erkekler bunun için hazırlıklıdır; zira bugün birçokları evde kalmak ve çocukları ile birlikte daha fazla vakit geçirmek istiyor ve kadınların çalışması, erkeklere bu özgürlüğü verebiliyor. Çünkü böyle bir modelin uygulanması ile beraber koca da artık evin geçiminden sorumlu olan tek kişi olmuyor.¹⁶

Demek ki, kadının çalışmasının annelik ve eşlik görevine tercih edilmesi veya tersi durumu için iki şey etkilidir:

a) Kanaat önderlerinin değersel ve ideolojik ilkeleri,

b) Bu kesimin istinat ettiği tecrübeye dayalı delilleri.

İlk etkene gelince, feministler genellikle kendilerinin değersel düzeninde özellikle sosyal güç ve mevki başta olmak üzere cinsiyet eşitliğini öne alır ve diğer değerlerin bu ilkenin etkisi altında olduğunu ve ikinci dereceden önemli olduğunu savunur. Bu arada aile kurumunun değerli olduğu ilkesini inkâr edenler, aile ocağının feshedilmesi sloganını

¹⁶ Tong, Feminist Thought, P.26.

atıyor ve ailevi yaşamın yarattığı değerlerin önemini itiraf edenlerse, esas gayesi cinsiyet eşitliği olan aileden yeni bir model sunmaya çalışıyor.

Ancak rakip görüşler, kendi değersel düzenlerinde başka nihai amaçları ön planda tutmakta ve bu yüzden cinsiyet eşitliği söz konusu nihai amaçlar aracılığı ile ikinci dereceden bir değer olarak gündeme gelip nihai amaçlar doğrultusunda dengelenmektedir. Örneğin, Thought Parsones'in uygulama eğilimli bakış açısına göre adalet, değerlerin başında yer alıyor ve eşitlik gibi orta derecede değerleri dengeliyor. Parsones karı-koca arasında cinsiyete göre geleneksel iş paylaşımı modelini "adaletli" buluyor ve buna, eşlerin rollerinin dengeli ve birbirini tamamlayıcı olmalarını gerekçe gösteriyor.¹⁷ Böyle bir varsayımdan hareketle Parsones karı-koca arasında cinsiyete göre iş paylaşımının; büyüklerin kişiliğinin pekişmesi ve çocukların sosyalleşmesi gibi ailenin temel işlevlerinin yerine gelmesi için zemin oluşturduğunu ve bu durumun ailenin istikrarı, bütünlüğü ve sonuçta toplumun bütünlüğünün korunmasında temel rol ifa ettiğini savunuyor.

Parsones'e göre kapitalist toplumlarda kadınların uygulama bakımından edilgen olmaları, ailenin bütünlüğünü korumak; ailenin bütünlüğü de sınıfsal yapıyı korumak için zaruridir. Üstelik sınıfsal yapının korunması da, sosyal yapının devamını güvence altına almak için zaruridir.¹⁸

İkinci etken konusunda da, kadınların çalışmasının çocuklar üzerindeki etkileri ve yine kadınların çalışmasının evlilik yaşamının istikrarı üzerindeki tesirleri gibi

¹⁷ Burr, Gender and Social Psychology, P.82.

¹⁸ Harvey and MacDonald, Doing Sociology, P.197.

birçok tecrübî araştırmanın sonuçlarına değinebiliriz.

Kanaat önderleri bu konuların üzerinde mutabakata varmış sayılmasa da; kadınların çalışmasının çocuklar üzerindeki etkileri konusunda şu söylenebilir: Annenin çalışmasını ve çocuktan kısa bir süreliğine olsa bile ayrı kalmasını çok zararlı gören¹⁹ ve muhtemel zararları annenin çalışmasından başka etkenlere bağlayan görüşlere²⁰ karşı, çalışmaktan kaynaklanan kısa süreli ayrılıkların çocuklar için yararlı veya en azından zararsız, fakat uzun süreli ayrı kalmayı özellikle küçük yaştaki çocuklar için zararlı nitelleyen görüş gibi dengeli bir görüşü desteklemek mümkündür.²¹

Kadınların çalışmasının evlilik ilişkilerinin istikrarı üzerindeki tesirleri hakkında da benzer bir değerlendirmeyi yapabiliriz. Çünkü kadın tam mesai çalıştığı takdirde aşırı yorgunluk ve yetersiz zaman yüzünden kocasını duygusal açıdan gerektiği gibi destekleyemeyecek ve böyle bir durumda evlilik ilişkilerinde aksamaların yaşanma ihtimali şiddetle artacaktır.²²

İslam dini kadınların çalışmasını caiz görmekle birlikte, annelik ve eşlik görevlerine öncelik tanır. İslam'ın sosyal düzen anlayışı, Parsones'in gündeme getirdiği ünter toplumuna nazaran çok daha yüce, sağlıklı ve salih bir toplumun gerçekleşmesidir. Toplumun sağlığı, kurumsal düzeninin yanı sıra iffet ve ruh sağlığı gibi dinî göstergelerle tanımlandığından, bu durum sosyal ilişkilerde ve özel olarak cinsiyete dayalı ilişkilerde özel etkiler bırakır.

¹⁹ Bilton, et al., Introductory Sociology, P.307.

²⁰ Wilkie, "Marriage, Family Life and Women's Employment", Marriage and Family in Transition, P.156.

²¹ Berk, Child Development, P.585.

²² Wilkie, Ibid, P.150.

Bir yandan, çocuğun kişilik ve bedensel gelişme sürecinin, gençlik çağında ve daha ileri yaşlarda ahlakî ve ruhî sağlığı üzerinde önemli etkisi olduğundan ve yine anne ve çocuk ilişkisi özellikle çocuğun ilk yaşlarında bu alanda eksen rol ifa ettiğinden, İslam açısından annelik görevinin çalışmaktan doğan sorumluluğa göre öncelik kazanmasının sebebi ortaya çıkar.

Öbür yandan, aile içinde cinsiyete göre iş paylaşımı, toplum düzeyinde kadın ve erkeğin bir ortamda bulunmasının azaltılmasını gerektirir ve bu durumun toplumun manevi sağlığı üzerindeki etkisi, bu modelin (İslam'ın savunduğu model) eşitliği savunan modele nazaran öncelik kazanmasına sebep olur.

Burada eşitlik ilkesinin konumunu de belirlemek gerekir. Hem Parsones'in ve hem İslam'ın bakış açısında adalet değeri, eşitlik değeri ile egemen olur, şöyle bir farkla ki, İslam'ın ahireti hesaba katan bakışı eşitliği adalet kavramından ayrılmadığı gibi, bu değer -eşitlik- ortaya çıkan tablonun zemninde gerçekleşir.

Kur'ân-ı Kerim ayetleri ve rivayetlere göre, imanlı kadın ve erkek arasında, muhtemelen onların farklı rollerinden kaynaklanan sosyal konum ve güçlerindeki her türlü eşitsizlik, uhrevî mükâfatla telafi edilir.²³ Demek ki adalet ilkesinin hâkimiyeti, eşitlik ilkesinin göz ardı edilmesi anlamına gelmez; çünkü yüce Allah katında bütün insanlar, hangi ırka, kavme veya cinse mensup olursa olsun, eşittir ve takvadan başka hiçbir şey imtiyaz ve üstünlük kriteri olamaz.

Bundan önce de değinildiği üzere, böyle bir yaklaşım kadının çalışmasını mubah ve

²³ bk. Dördüncü bölüm, Manevî Süluk - Salih Amel konusu.

bazı durumlarda öncelikli saymayı gerektirir; ama kadının annelik ve eşlik görevi ile çalışmaması, toplum düzeyinde iki cinsin birbirine kanışmaması kaydıyla.

Söz konusu iki şart yerine getirilmediği takdirde kadının çalışması İslam açısından önceliğini kaybettiği gibi, uygunsuz ve kerahetli de sayılabilir. Bu sözün anlamı şudur: Eğer kadınların çalışmasını destekleyen siyasetler uygulanacak olursa, bu siyasetler, kadının ailevi görevlerine zarar vermeden bu görevlerin kadının çalışması ile çelişmesini hafiflettiği takdirde İslam açısından onaylanır. Öte yandan kadının çalışmasını ailevi görevlerine öncelikli varsayan veya en azından ailevi görevlerin önceliğini göz ardı eden ve sonuçta kadının ailevi görevlerini yerine getirmesini olumsuz yönde etkileyen siyasetler, İslam'ın bakış açısı ile örtüşmez.

Bu durumda İslam'ın "ailevi görevlerin kadınların çalışması ile çeliştiği" tezini kesin saydığı sonucuna varabilir miyiz?

Bu soruya cevap ararken, bir kez daha nihai değerleri hatırlatmak gerekir.

Eğer kadınların çalışma meselesinde eşitliği ve cinsiyet benzerliğini nihai amaç olarak kabul edecek olursak, bu durumda kaçınılmaz olarak İslam'ın görüşü, kadınlara annelik ve eşlik görevlerine öncelik tanımak sureti ile kadın ve erkek arasında çalışma hakkı eşitliği önünde bir engel oluşturduğunu ve daha kesin bir tabirle bu eski engeli pekiştirdiğini ve güçlendirdiğini kabul etmek zorundayız. Lakin eğer nihai amaç çalışma hakkı eşitliği değilse ve kadınların çalışması sırf ailenin geçimi veya kadının veya ailenin geleceğini güvence altına almak gibi olumlu getirileri açısından söz konusu ise, açıktır ki ailevi görevlerin paylaşımına yönelik İslamî model, kadınların çalışması yolunda bir engel sayılmaz.

2-2. Dinî ve Yasal Engeller

Kadın hakları taraftarları, İslam şeria-tinde kadının evden çıkmak için kocasının rızasını kazanmasını; bazen kadınların çalışması yolunda bir engel olarak gündeme getirmektedirler. Bu iddiaya göre, eğer erkek dinî açıdan eşinin evden çıkmasını kısıtlayabiliyor veya engelleyebiliyorsa, bunun anlamı, evli olan her kadının fiilî veya potansiyel olarak çalışması yolunda ciddi bir engelle karşı karşıya bulunduğudır.

Bu doğrultuda İran İslam Cumhuriyeti Medeni Kanunu'nun 1117. Maddesi de "Koca eşini, ailevi maslahatlara veya kendisinin veya eşinin haysiyetine aykırı olan meslek veya zanaattan men edebilir." diyerek, kadının çalışma hakkını kocasının iradesine tabi kılmış ve böylece evli kadınların çalışması yolunda yasal bir engel oluşturmuştur.

Bazıları hatta Kur'ân-ı Kerim'in kesin hükmü²⁴ olan nafaka kanununun (Medeni Kanun'un 1106. Maddesi) kadının çalışmasına karşı bir mesaj içerdiğini ve yasanın yeniden gözden geçirilmesini isteyecek kadar ileri gitmişlerdir. Zira bu kanuna göre kadının nafakası kocanın yükümlülüğündedir ve bu durum kadınların çalışma eğiliminin azalmasını beraberinde getirebilir.²⁵ Her hâlükârda sözü edilen bu iddiayı ne denli kabul etmenin mümkün olduğunu araştırıp görmek gerekir.

Bu konuda birkaç noktayı hatırlatmakta yarar var:

İlk nokta, bu İslamî hükmün kadınların çalışma hakkı ile çelişmediğidir; zira İslam fıkında vurgulanan nikâh sırasında şart belirleme kaidesine göre kadın başta eğitim ve evin dışında çalışma hakkı olmak üzere

çeşitli hakları nikâh sırasında veya kocası ile yaptığı bir başka anlaşma çerçevesinde şart olarak belirleyebilir.

İkinci nokta, İslam'ın başkalarına²⁶ zarar vermeyi yasaklayan durumlara özel ilgi göstermesidir. Bu yüzden, kocanın; eşinin evden çıkmasına mani olması, eşine zarar verecek şekilde olursa -bu durumun teşhisi yetkili kişilerin sorumluluğundadır- zararı reddetme kuralının en haklı yorumundan hareketle, İslam'da kocaya karşı yargı sürecinin başlatılması bile öngörülmüştür.²⁷

Üçüncü nokta da şudur: Somut delillere göre bu dinî engelin; ahlakî ve kültürel engellere kıyasla tesiri çok azdır. Çünkü son yıllarda erkeklerin kadınların çalışmasına karşı çıkmalarında yaşanan gerileme ile beraber, çalışan kadınların sayısında kayda değer bir artışla karşı karşıyayız. O nedenle ahlakî ve kültürel engellerin yokluğunu varsaymakla beraber, söz konusu dinî hüküm, kadınların çalışması yolunda ciddi bir engel telakki edilemez.

Yukarıda sözü edilen bu noktalar göz önünde bulundurulduğunda, Medeni Kanun'un 1117. Maddesine yönelik eleştirinin cevabı da belli olur. Dolayısıyla bu madde kadınların çalışması yolunda ciddi bir engel sayılmaz.

Kuşkusuz, söz konusu yasayı izah etmek için bu noktalara istinat ederken, kocanın, eşinin çalışmasını ailevi maslahata veya kendisinin veya eşinin haysiyetine aykırı bulduğu veya yersiz bahanelerle eşinin çalışmasını engellemek istediği durumları kastediyoruz. Aksi takdirde kocanın eşinin

²⁴ Nisa, 34 ve Talak 6 ve 7.

²⁵ Kar, Zenan Der Bazar-i Kar-i İran, s.163.

²⁶ Vesailu's-Şia, c.17, İhyau'l-Emvat babları, 12. bab, s.340-342.

²⁷ "Akit Zımında Şart Koşma" kuralı hakkında bk. Üçüncü bölümün sonucu ve "Nef-i Zırar = Zarar vermeme" kuralı hakkında bk. Üçüncü ek.

çalışmasını engellemesi, haksız bir tutum telakki edilemez.

Ancak nafaka kanununun kadınların çalışması ile çeliştiği iddiası, gerçekte bu kanunun kadının çalışma hakkı ilkesi ile değil, kadın ve erkek arasında çalışma hakkı eşitliği ile çeliştiği anlamına gelir. Bu yüzden söz konusu iddia sadece kadınların çalışma meselesinde; kadın erkek eşitliği ve cinsiyet benzerliği ilkelerini nihai amaç varsayan kesimlerce gündeme getirilebilir. Bu varsayım reddedildiği takdirde, nafaka kanununun kadınların çalışması ile çeliştiğine dair hiçbir eleştiri geçerli olmayacaktır.

2-3. İş Ortamında İki Cinsin Karışmasının Sonuçları

Kadınların çalışması ile ilgili İslamî olmayan modellerde genellikle iki cinsin aynı iş ortamında çalışması varsayıldığından, bu durum kendi başına kadınlar için birtakım sorunlara neden olduğu gibi, bazen de kadınların çalışması yolunda ciddi engellere dönüşür.

İş ortamında cinsel tacizler, başta Batılı toplumlarda olmak üzere birçok toplumda çalışan kadınların acı çektiği bir durumdur. İki cinsin aynı ortamda çalışma meselesi gözden geçirilmediği takdirde bu soruna uygun çözüm yolu bulmak zor görünüyor.

Yapılan tahminlere göre, İngiltere’de her on kadından yedisi meslekî hayatında uzun süre cinsel tacize uğramıştır.²⁸ Bu tür gerçekler aslında birçok erkeğin -ister yönetici, ister işveren, ister meslektaş, ister müşteri olsun- istemeyerek de olsa kadına seks aracı olarak bakmasından kaynaklanır ve bu tarz bir yaklaşım doğal olarak onların davranışlarına yansır. Oysa İran’da İslam İnkılabı-

²⁸ Giddens, Camia Şinasi, s.202.

nın zaferinden sonra başta iş ortamları olmak üzere umumi mekânlarda kadınların güven duygusunu geliştirmek amacı ile iki cinsin bir arada bulunmasının azaltılması, kadınların büyük çoğunluğu tarafından olumlu karşılanmıştır.²⁹

Bazı feministlerin dikkat çektiği bir başka sorun, genellikle Batılı kadınların karşı karşıya kaldığı meslekî görevleri ile kadınsı görevlerinin çelişmesidir. Batı kültürü, kadınların kadınsı özelliğini sergileme yeri olarak aile ocağının tekeline kıldığından, çalışan kadınlar kendilerini kadınsı görevlerinden -özel olarak annelik ve eşlik görevi- soyutlayacak olsa bile, iş ortamında kadın olmaktan acı çekmektedir.

Simon Debuvar’a göre çalışan kadın bazı açılardan evde oturan ve annelik görevini yürüten kadına nazaran daha kötü durumdadır; zira çalışan kadından her zaman ve her yerde bir “kadın” gibi davranması beklenir. Yani çalışan kadın, mesleğinin gerektirdiği görevlerin dışında, kadın olmanın da gerektirdiği bazı görevleri (özel olarak hoş bir görüntü) de gündemine alması gerekir. Sonuçta bu kadın, meslekî ilgileri ile kadınlık ilgileri arasında bir nevi iç çelişki yaşamaya başlar. Mesela meslekî ilgilerine daha fazla özen gösterecek olursa, kadınlık ilgilerinden (Günlerini güzellik salonlarında geçiren kadınlar gibi) geri kaldığını ve dış güzelliğine daha fazla önem verirse mesleğinde, onunla aynı seviyede çalışan erkeklerden daha geride kaldığını düşünür.³⁰

İslam’ın; kadınların çalışması ile ilgili modelinde, toplumun umumi mekânlarında iki cinsin mümkün merteye birbirine az karışması esas alınır. Kur’ân-ı Kerim Hz.

²⁹ Rüstemi, Cinsiyet, İştiğal ve İslamgeraî, s.95-96.

³⁰ Tong, Teminist Thought, P.208.

Şuayb'ın (a.s) kızları ile ilgili öyküsünde bu noktaya işaret ederken şöyle buyuruyor:

“Musa, Medyen suyuna varınca, orada (hayvanlarını) sulayan insanları gördü. Onların gerisinde de, (hayvanlarını) engelleyen iki kadın gördü. Onlara, ‘Sorunuz nedir?’ dedi. Şöyle cevap verdiler: Çobanlar sulayıp çekilmeden biz (onların içine sokulup hayvanlarımızı) sulamayız; babamız da çok yaşlıdır (koyunlara çobanlık edemiyor).”³¹

Bunun dışında, İslam dini kadınların cinsel yönlerinin ailenin özel ortamının dışında ortaya çıkmasını reddeder. Buna göre kadınların çalışması yolunda engel oluşturan iş ortamında cinsel taciz vakaları büyük oranda azalırken, kadınlardan da iş ortamlarında daha çok meslekleri ile ilgilenmeleri ve başarı düzeylerini geliştirmeleri beklenir.

Ama maalesef toplumsal gerçekler her zaman bu ideal tablodan çok uzak olmuştur ve belki de tarih boyunca, kadınların erkeklerin tacizine uğramaksızın evin dışında çalıştığı bir toplum veya dönem neredeyse, yok gibiydi.

Kadın ve erkeğin doğal farklılıklarına ve insanların ahlakî eğitimlerinin zafiyetine dayanan bu durum, İslam'ın kadınların çalışmasına nazaran erkeklerin çalışmasına öncelik verirken göz önünde bulundurduğu noktalardan biridir.

Her hâlükârda İslam ancak toplumun ahlakî sağlığını tehlikeye düşürmeyen ve cinsel güvensizliği körüklemeyen kadınların

Kadınların çalışması ile ilgili İslamî olmayan modellerde genellikle iki cinsin aynı iş ortamında çalışması varsayıldığından, bu durum kendi başına kadınlar için birtakım sorunlara neden olduğu gibi, bazen de kadınların çalışması yolunda ciddi engellere dönüşür.

çalışma modelini onaylamaktadır. Buna karşın iş ortamında cinsel taciz gibi durumlar kısmen kaçınılmazdır ve özellikle kadın ve erkeğin çalıştığı ortamları birbirinden ayırmak gibi doğru politikalar üreterek mümkün mertebe bunu engellemek gerekir.

3. İş Ortamında Cinsiyet Ayrımcılığı

Feminizm taraftarlarının üzerinde durduğu esas konulardan biri, kadınla erkek arasında meslek ayrımcılığıdır. Günümüzde bu ayrım hakkında özellikle feminist edebiyat başta olmak üzere sosyal bilimlerde edebiyatında eşitsizlik ve ayrımcılık terimleri sıkça kullanılır. Benzer mesleklerde kadın ve erkek arasında maaş konusunda ayrımcılık, kadınları yüksek gelirli mesleklerden uzak tutmak ve daha az geliri olan mesleklere yönlendirmek ve yine ekonomik durgunluk durumlarında kolaylıkla işten atılan kadınları yedek işgücü olarak kullanmak, sosyoloji kitaplarında üzerinde durulan iş ortamında cinsiyet eşitsizliğinin önemli örnekleridir.³²

Feminist yazarlar ise bu konunun üzerinde daha detaylı duruyor. Bu yazarlar mes-

³¹ Kasas, 23.

³² Sherman ve Greenwood, Didgahha-i Nevin-i Camiaşinası, s.190-191.

leklerin cinsiyete göre yatay ayrımını, yani kadınların öğretmenlik, hemşirelik, satıcılık, masabaşı işleri, fabrika işçiliği ve sosyal hizmetler gibi bazen “kadınsı meslek” olarak tabir edilen seyrek sayıda meslekte yoğunlaşması ve ayrıca mesleklerin dikey ayrımını, yani kadınların erkeklere nazaran daha alçak mevkiilerde yer almasını eleştirmekte ve İngiltere gibi cinsiyet eşitliği doğrultusunda önemli ilerlemelerin kaydedildiği bir toplumda bile hâla kadınların her iş saati için gelirlerinin erkeklerin dörtte üçü olmasından yakınmaktadır.³³

Bu eşitsizliği detaylarla izah ederken, toplumun benimseme derecesi, iş bulma kurumlarının ayrımcı tutumu ve ailevi görevlerin meslekî ilerleme ile çelişmesi gibi etkenlere vurgu yapılmakta³⁴ ve genel düzeyde iki temel etkene, yani kapitalist sistem ve erkeklerin üstünlük kültürüne istinat edilmektedir. Cinsiyet eşitsizliği konusunda çeşitli feminist tezlerin ortaya çıkması ise, bu iki etkenin nasıl analiz edileceği konusunda yaşanan anlaşmazlıktan kaynaklanıyor.³⁵

Kuşkusuz bu feminist yaklaşım, bundan önceki tartışmalarımızda değindiğimiz kadınların çalışması ile ailevi görevlerinin çelişmesi gibi konularda değindiğimiz adalet ve eşitlik hakkında özel ideolojik varsayımlara dayalıdır. Öte yandan bu yaklaşımın önemli sonucuna, yani nicelik eksenli oluşuna da dikkat etmek gerekir. Bu nokta da cinsiyet tartışmaları ile ilgili birçok yazıyı etkilemiştir. Örneğin, bu yazılarda kadınların çalışması veya çeşitli mesleklere ve meslekle ilgili mevkilere dağılımı, erkeklerle ilgili benzer verilerle karşılaştırılıyor ve her türlü farklılığın varlığı, başlı başına

cinsiyet eşitsizliği ve ayrımcılığı şeklinde telakki ediliyor. Maalesef bu eğilim, feminist yazarların ideolojik ilkelerini analiz etmeksizin ve bu ilkeleri varsayarak cinsiyet meselesine bakan birçok İranlı yazarın eserinde de açıkça göze çarpıyor.

Ancak İslam’ın değersel ve hukukî ilkelere hareketle, kadın ve erkeğin meslekî ayrımları konusunda farklı bir değerlendirme ortaya çıkar. İslam dini, eşit şartlarda kadınlara daha az maaş ödenmesi ya da kadınların mesleklerinde ilerlemelerinin kısıtlanması gibi haksız ve zalimane ayrımcılıkları asla kabul etmez. Fakat cinsiyet ayrımcılığı ile mücadele bahanesi ile her türlü cinsiyet ayrımının reddedilmesi de İslam’la bağdaşmamaktadır. Burada birkaç noktayı hatırlatmakta yarar görüyoruz:

Bundan önce gündeme gelen ilk nokta, İslam’ın adalet ve eşitlik konularında ilahî ve ahiret eksenli yorumuydu. Bu yorum, maddî ve fani dünya eksenli yorumların karşısında yer alır ve doğrudan cinsiyet ayrımı değerlendirmesini etkiler.

İkinci ve üçüncü nokta, bundan önceki tartışmalarımızda birkaç kez yerine göre hatırlatılan cinsiyet ayrımının biyolojik ve sosyal işlevi ile ilgili ilkelerdir.

Kadının çalışması tartışmasında, bedensel yapı ve güç başta olmak üzere cinsiyet farklılığının kadınla erkek arasında bazı meslekî ayrımlarda etkili olduğu inkâr edilemez. Bu gerçek çağımızda ve sanayileşmiş toplumlarda bedensel gücün birçok meslekte önemini yitirmesine karşın hâla açıkça görülmektedir. Öte yandan, mesleklerin cinsiyete göre ayrımı, özellikle eşlerin psikolojik huzurunu ve sağlıklı ve normal evlatların yetiştirilmesini ve toplumun cinsel güvenliğinin artırılmasını temin etmek üzere; başta uygun bir ortam oluşturma yolunda olumlu

³³ Abbott ve Wallace, *Camia Şinasi-i Zenan*, s.106 ve 190-192.

³⁴ age. s.106-107.

³⁵ age. s.202-205.

sosyal işlevleri olduğundan, sürekli kamu-oyu tarafından olumlu karşılanmıştır.

Çağımızda da eğer aile kurumunun yüce konumuna ve korunmasına inanıyorsak, mesleklerin cinsiyete göre ayrımını da itiraf etmeliyiz ve hiç kuşkusuz bu olumlu işlevlerin devam etmesi, mesleklerin kapsamı ve sıralanmasına bağlıdır ve kadınla erkek arasında gerekli mesafenin varlığını sürdürmesine sebep olacaktır.

Dördüncü nokta da, kocanın eşine nafaka ödeme şekliyle ilgilidir. İslam dininde evin mali ihtiyacını karşılama görevi kocaya verildiğinden ve kadın annelik ve eşlik görevlerini daha iyi bir şekilde yerine getirmek üzere bu iktisadi sorumluluktan muaf tutulduğundan nafaka, çalışmayan kadın için, ailenin gelirine destek amacıyla çalışan kadına nazaran, farazi mesleğinden kazanacağı gelirin alternatifi sayılabilir. Dolayısıyla bu hukukî sistem, kadınların daha yüksek gelirli mesleklere ulaşma sorunu ile karşılaşmada daha az sıkıntı yaşarken, bu tür bir ayrımcılık, nafaka kanununu inkâr etmenin yanında cinsiyet eşitliğine vurgu yapan hukukî sistemleri de sıkıntı ile karşı karşıya getirir. Bunun dışında bu hukukî sistem erkeklerin çalışmasının kadınların çalışmasına göre öncelik kazanmasının önemli sebeplerinden birini de kendi içinde barındırır ki o da, eş ve çocukların nafakasını karşılama görevinin erkeğin yükümlülüğünde olması ve kadının böyle bir yükümlülüğünün bulunmamasıdır. Bu yüzden erkeğin nafakayı karşılamakta güçsüzlüğü genellikle aile ocağının dağılması bağlamında ciddi tehlikeleri beraberinde getirmektedir. Oysa kadının gelir elde etmekte güçsüzlüğü, evinin geçiminden sorumlu olan kadınların durumu di-

şında, ailenin istikrarını ciddi tehlikelerle karşı karşıya bırakmaz.³⁶

Kuşkusuz bu değersel, hukukî, yaşamsal ve toplumsal ilkelerin benimsenmesi ile beraber, kadınların çalışmasına yönelik “nite-lik eksenli” yaklaşım yerini nicelik eksenli yaklaşıma bırakır ve birçok cinsiyete dayalı ayrımlar ayrımcılık, eşitsizlik, adaletsizlik ve cinsel zulüm gibi kavramlara göre değil, sosyal maslahata ve insanların hakiki saadetine hizmet olarak yorumlanır.

Ayrıca ekonomik durgunluk ve işsizlik krizi gibi olgularla mücadelede, sözü edilen dinî önceliklere dayanan siyasetler öncelik kazanır. Bu siyasetler, İslam’ın kadınlara öncelik tanıdığı kadın doğum uzmanlığı gibi mesleklerin dışında, başka meslekleri dağdırken birey eksenine yerine “aile eksenine”ne vurgu yapması gerekir. Yani her aile asgari yeterli maaşı olan bir işe sahip olmalıdır. Bu durumda eğer başka değişkenlere ve imtiyazlara bakmaksızın sadece kadın ve erkek cinsiyetini göz önünde bulunduracak olursak, dinî öncelik, iş imkânının ailenin erkeğine verilmesini gerektirir; çünkü ailenin geçiminden erkek sorumludur.

Kuşkusuz istihdam alanı ile ilgili üretilen politikalarda böyle bir eğilim, birey eksenli eğilime kıyasla sosyal adalet kriterleri ile daha fazla örtüşür. Zira birey eksenli eğilimin sonucunda birçok aile iki veya birkaç yüksek gelirli işten yararlanırken, bazı aileler de uygun bir işe sahip olmaktan mahrum kalarak yoksulluk pençesine düşer, üstelik birçok genç erkek de işsizlik yüzünden aile kurma imkânı bile bulamaz.

Şunu da unutmamak gerekir ki, aile eksenli politikalar işsizlik sorununun esas

³⁶ Nafakanın felsefesi ve onunla ilgili eleştirilerin reddi hakkında bk. Mutahharî, Nizam-i Hukuk-i Zen Der İslam, s.258-274.

çözümü olamaz. Bu politikalar, politikacıları toplumun tüm kesimleri için iş fırsatı sağlama doğrultusunda daha köklü tedbirler almaktan bağımsız hale getiremeyen geçici ve acil tedbirlerdir. Zira derin sınıfsal uçurum ve zenginle yoksul arasındaki uzun mesafeye bakıldığında; yaşam standartlarının yükselmesi ve beklentilerin artmasının toplumun az ve orta gelirli sınıfının ekonomik sorunlarını iki kat arttırdığı ve çok sayıda kadının günlük ihtiyaçlarının bedelini karşılamak üzere iş piyasasına akın ettiği bir ortamda, kadınların çalışmasından vaz geçmekten söz etmek mümkün değildir.

4. Evde Yapılan İşler

Evde yapılan işler ev işlerinde; kadın ve erkeğin katılım oranında eşitsizlik, bu işin dayatma boyutu ve ev kadınlarının psikolojisi gibi çeşitli açılardan ele alınmıştır.³⁷

Ancak bu tartışmada mevzu bahis olan nokta, evde yapılan işlere üretken bir meslek ve iktisadi anlamda bir iş olarak bakılmasıdır.

Batılı ülkelerde yapılan araştırmalar, evde yapılan ücretsiz işlerin önemini ve ülkelerin gayri safi milli hasılatının artmasında seçkin rol ifa ettiğini ortaya koymuştur.

Bazı uzmanlar ise şöyle diyor: Eğer hükümet ev kadınlarına evde yaptıkları işler karşılığında para ödemek zorunda kalsaydı, birçok menfaat sahibinin menfaatleri yer değiştirirdi. Kadın evde yaptığı işlerle aslında dolaylı bir şekilde kapitalist sisteme hizmet ediyor. Kadın çocuğunun okumasına ve kocasının çalışmasına yardımcı

olmakta ve erkeğinin, iş yerinde aldığı stresleri hafifletmektedir.³⁸

Bazı sosyalist feministler 1970'li ve 1980'li yıllarda "İş (Work)" kavramını çeşitli ev işlerini, erkeklere cinsel ve duygusal hizmetleri ve çocukların, yaşlıların ve hastaların bakımını da kapsayacak şekilde genişletmeye çalıştı. Bu konuda İris Young şöyle diyor:

"Kadınların gebelik, çocuk yetiştirme, evde hastaların bakımı, temizlik, mutfak işi vs. geleneksel görevleri, fabrikalarda yapılan eşya üretimi kadar 'iş' kapsamında yer alır. Üretim veya iş kavramını modern fabrikalarda eşyalar üretmekle sınırlandırmak, Marx'ın tezinin en esef verici ve zaruri olmayan yönlerinden biridir."³⁹

Evde yapılan işlerden doğan katma değer; sonuçta sermaye sahiplerinin cebine girdiğinden, bazı feministler evde yapılan işlerin bedelinin hesaplanmasını ve ev kadınlarına kapitalist yönetimler tarafından ücret ödenmesini önermektedir. Bu kesime göre, kadınların ev işlerinin bedeli hükümetlerden talep edildiği takdirde, sermaye çevrelerinin yüklü servetler biriktirme imkânı da ortadan kalkmış olacaktır.⁴⁰

Bazıları da cinsiyet eşitliği ve kadının özgürlüğünün gerçekleşmesi için Fredrich Engels'i izleyerek ev işlerinin genelleştirme stratejisini savunarak şöyle der: "Ev işleri özel üretim kapsamı içine alınmamalı, kadınların özel sorumluluğu olmaktan çıkarılmalı ve toplumun tümünün sorumluluğu olarak benimsenmelidir."⁴¹

³⁷ Bu konularla hakkında bk. İkinci bölüm, "Aileyi Destekleme ve Gözetleme Fonksiyonları" ve "İslam ve Fenimizm açısından Aile Fonksiyonları", Havza ve Üniversite, sayı:35, s.18-25.

³⁸ Sherman ve Greenwood, Didgahha-i Nevin-i Camiaşinası, s.195.

³⁹ Nicholson, "Feminism and Marx" The Second Wave, P.142.

⁴⁰ Tong, Feminist Thought, P.55.

⁴¹ İbid, P.53.

İslam dini ev işlerinin bir nevi hizmet ve parasal değeri⁴² olan bir meslek telakki edilebileceğini reddetmiyor. Bu iddianın şahidi, kadının ev işlerine karşılık olarak kocasından ücret talep etme hakkıdır ki, Şîî fakihlerce açıkça vurgulanmıştır.

Bazı risalelerde şu ifadelere yer veriliyor:

Kadın kendi rızası olmadığı müddetçe ev hizmetleri, yemek, temizlik ve benzeri hizmetleri yapmakla yükümlü değildir ve eğer kocası onu bu işleri yapmaya zorluyorsa, kadın yaptığı işlerin bedelini kocasından alabilir.⁴³

Kadının ev işlerini yapmakla yükümlü olmadığı durumu, hatta bebeğini emzirmeyi ve bebeğin bakımını da kapsar ve kadın zaruri olmayan durumların dışında bu işleri yapmayabilir. Nitekim bu işlerin tümüne karşı ücret talebinde de bulunabilir. Bunun anlamı şudur: İslam fikhında çocukların emzirilmesi ve bakımı normal şartlarda anneler için farz ve kesin görev değil, haklarının bir parçasıdır.⁴⁴

Ama kadınların pratikte hiçbir zaman kocalarından ücret talebinde bulunmadığı gerçeğinin, ilk etapta hukukî değil, psikolojik izahı söz konusudur. Yani kadınlar sürekli duygusal bağları yüzünden ev işlerini ücret karşılığı beklemeksizin yapma konusunda kendilerinde bir nevi zorunluluk hissetmiştir.

⁴² Bu konuda, İslam'ın -ister kadınlar hakkında ve ister erkekler hakkında- uhrevî mükâfatları hatırlatarak vurguladığı ev işinin manevi değerini sunduk. Örneğin, bk. Vesailü's-Şia, c.14, Mukaddimatu'n-Nikâh bablarından 9 ve 89. bab, s.21, 24, 123; Biharu'l-Envar, c.104, s.132.

⁴³ Benî Haşimî Hurmeynî, Tevzihu'l-Mesail-i Meraçî, c.2, s.407.

⁴⁴ age. s.422; el-Hekim, Minhacu's-Salihin, c.2, s.303 ve Tabatabaî, el-Mizan, c.2, s.240-241.

Her hâlükârda, ev işlerini fiyatlandırmak, kadınların milli ekonomide değerli rollerini ön plana çıkarma yönünde yapılan kültürel bir hareket şeklinde tanımlandığı yere kadar, olumsuz bir hareket sayılmaz. İranlı kadınların büyük çoğunluğunu ev kadınları oluşturduğundan, bu durum ev işlerine yönelik yanlış kültürel inançları silme ve kadınların kıymetini bilme bakımından önemlidir.

Ancak ev işlerine karşı ücret talebinde bulunmak veya ev işlerini genelleştirme gibi stratejiler farklı konulardır ve üzerinde dikkatle durmak gerekir.

İlk strateji hakkında şu noktayı göz önünde bulundurmak gerekir: Eğer kadınlara ücret ödeme sorumluluğunu kocaların omuzuna yükleyecek olursak, bu durum sevgi, birliktelik, işbirliği ve fedakârlık temelleri üzerinde inşa edilen aile yaşamı felsefesi ile bağdaşmaz.⁴⁵ Üstelik feministlerin görüşlerinde de bu yöntemin onaylandığına yönelik bir vurgu görünmüyor.

Ama eğer ücret ödeme meselesi, kapitalist sisteme dayalı hükümetlerce gerçekleştirilecekse -ki bu tezi savunanlar da açıkça buna vurgu yapıyor- bu durumda da bu strateji için aydın bir ufuk görünmüyor.

Gayet sade bir analizle şunu söyleyebiliriz: Eğer İslam'ın ideal iktisadi-siyasi nizamını varsayacak olursak, kapitalistlerin hükümetinin ortaya çıkmasına ve yerleşmesine mahal kalmaz. Bazı saf algılamaların aksine, gerçek İslam esas itibarı ile ne Batılıların arasında yaygın olan adaletsiz bir kapitalist düzenin gelişmesine, ne de bekâsı bu tür bir kapitalizme endeksli olan bir hükümetin kurulmasına müsaade eder.

⁴⁵ Kültürel bir çalışmayla, erkeklerin eşlerine mali ödemeleri hediye gibi diğer adlar altında ödemesi için zemin hazırlanması İslamî öğretiler ve ideal yaşam gereçleriyle daya uyumludur.

Dolayısıyla söz konusu stratejinin en iyi hali ile Batılı toplumlara hâkim olan durum ve şartlara göre tasarlandığı ve dinî kriterlere dayalı İslamî bir nizamda uygulanamayacağı söylenebilir.

Ama eğer Batılı toplumların mevcut şartları, yani kapitalizmin hâkimiyetine göre yarıda bulunacak olursak, kapitalist düzenin kolaylıkla menfaatlerinden vazgeçeceğini düşünmek, saflıktır ve gerçekçi olmaktan uzak bir düşüncedir. Kuşkusuz, iktisadi nizamı belirlemede esas rolü ifa eden büyük sermaye çevreleri güç ve nüfuzunu kullanarak yönetimleri baskı altında tutacak ve bu bağlamda yasaların değiştirilmesine karşı teslim olmayacaktır. Teslim olduklarını varsaydığımız durumda bile, kârlarını arttırmak ve ev işlerine karşı kadınlara ücret ödeme yüzünden uğradıkları zarar telafi etmek için erkek işçilerin maaşını azaltmak, ucuz yabancı işçi istihdam etmek vb. gibi sonuçta kadınların çıkarlarına aykırı olan başka yollara başvuracaktır.

İkinci strateji, yani ev işlerini genelleştirme stratejisi de birçok sorunla karşı karşıyadır. Bu strateji, son yıllarda çeşitli sosyal, iktisadi ve siyasi sorunlarla temelleri iyice sarsılan sosyalist düşünceden doğrudan kaynaklanır. Bunun dışında bu stratejinin önemli bir getirisi olarak aile kurumunu zayıflatması⁴⁶ ve sosyalist ülkelerin deneyiminden hareketle cinsiyet eşitliğini sağlamakta yetersizliği,⁴⁷ uzmanların söz konusu stratejiye yönelttikleri başka eleştirilerdir.

5. Kadınlar ve Mal Varlığı

Dünya genelinde kadınlar ve erkekler arasında mal varlığı dağılımı, cinsiyet

farklılığının bir başka önemli bileşenini ortaya koyuyor. Uluslararası hesaplamalara göre kadınlar dünyada yapılan işlerin üçte ikisini yapıyor ve yine dünyada küçük sayılan mesleklerin %70 kadarı da kadınlar tarafından yürütülüyor. Buna karşın dünyada var olan paranın onda biri ve mal varlığının da yüzde biri kadınlara aittir.⁴⁸

Cinsiyet eşitsizliğinin bu yönü beyan edilirken dinî öğretiler, devletlerin rolü, sosyal normlar ve kadınların biyolojik özelliklerine vurgu yapılıyor. Örneğin, 18. yüzyılda kilise ve devletin nüfuzu yüzünden Batılı kadınların evlenince tüm yasal haklarını ve kimliklerini kaybettiği belirtiliyor. O çağda Batılı kadınlar evlendikten sonra kendi paralarının sahibi olamıyor, bu paraları yönetmiyor ve çalışma karşılığında aldığı para da kocasına ait sayılıyordu.

Sosyal normların tesirlerine gelince, birçok toplumda kadınların daha az eğitim görmesine ve cahil kalmasına yol açan normlara işaret ediliyor; çünkü bu durum kadınların yüksek gelirli mesleklere ulaşmasını engelliyor ve iş piyasasında erkek meslektaşlarına göre daha az maaş almalarına sebebiyet veriyor.

Kadınların biyolojisi konusunda da, kadınların gebelik döneminde zorunlu olarak faaliyetlerinin kısıtlanması, mal varlığının daha az olmasında etkili olduğu belirtiliyor. Bu durum, günümüzde birçok ülkede yaygın olan kadınların ücretli doğum izni dışında, kadınların gelir elde etme gücünü kısıtlıyor.⁴⁹

Bundan başka, bu alanda ücretsiz ev işinin rolü de kadın haklarını savunanlarca özel olarak gündeme getirilen bir başka etkidir.

⁴⁶ Tong, *Feminist Thought*, P:61-2.

⁴⁷ Ramazanoğlu, *Feminism and the Contradictions of Oppression*, P.186-7.

⁴⁸ Kramarae, and Spander, (eds.), *Routledge International Encyclopedia of Women*, Vol. 3, P.1379.

⁴⁹ *Ibid*, P.1380.

Bu kesime göre evlilik süresince koca tarafından biriktirilen mal varlığı, aslında kadının evde ücretsiz çalışması sayesinde mümkün oluyor; ama pratikte bu mal varlığı çoğunlukla erkeğin adına kayda geçiyor ve kadın söz konusu mal varlığına karşı eşit haktan -hatta hiçbir haktan- yararlanamıyor.⁵⁰

Miras konusunda kadın ve erkeğin eşit olmadığını varsayan ve birçok yerde erkeğin hakkını kadının iki katı olarak belirleyen İslamî toplumlarda bu durum kadınlara yönelik bir nevi ayrımcılık ve şiddet olarak sayılmış⁵¹ ve feminist bakış açısında, kadın ve erkek arasında mal varlığı eşitsizliğini pekiştirme etkeni olarak yorumlanmıştır.

Son yıllarda kadın ve erkek arasında eşit olmayan mal varlığı dağılımı yüzünden, kadınların artan yoksulluğu gibi bir sorunla karşı karşıyayız ki bu durumdan bazen “Yoksulluğun kadınlaşması” şeklinde söz ediliyor.

Gelişmekte olan ülkelerin verilerine göre bu ülkelerde yaklaşık 570 milyon köylü kadın (kırsal nüfusun %60 kadarı) yoksulluk sınırının altında yaşıyor⁵². Gelişmiş ülkelerde de kadınlar, erkeklere nazaran daha fazla yoksullaşıyor. Örneğin 1980’li yıllarda Amerika’da yoksul ailelerin %55 kadarına kadınların baktığı ve geçimini sağlamak zorunda olduğu aileler oluştuyordu.⁵³

Kadınlarla erkeklerin arasında mal varlığı konusundaki farklılık yeni ortaya çıkan bir durum olmayıp derin bir mazisi bulunmaktadır. Dolayısıyla kadınların arasında yoksulluğun yeni bir sosyal mesele olarak yaygınlaşması, bu meseleyi etkileyen yeni

etken veya etkenlerin ortaya çıkmasından kaynaklanır.

Gözlemler ve mevcut deliller, bu meselelerin her şeyden ziyade ailelerin artan bir şekilde dağılması ile ilgili olduğunu gösteriyor. Eğer boşanma, bekâr yaşamak, gayri meşru çocuklar ve yine kadının geçiminden sorumlu olduğu aileler gibi durumları kadın ve erkek arasında mal varlığı eşitsizliği durumu ile bir arada değerlendirecek olursak, bu değerlendirmenin kaçınılmaz sonucu, kadınların erkeklere nazaran daha fakirleşmesi olacaktır.

Her hâlükârda feminist uzmanlar kadınların yoksulluk sorununun çözümünü üç önemli ilkeye bağlıyor:

1- Sosyal güvenlik ve sosyal refah sistemleri, kadınlara ve çocuklara yönelik ulaşılabilir mali desteği ideal düzeye (yoksulluk sınırının çok ötesine) çıkarılmasını güvence altına almalıdır.

2- Ücretli ve ücretsiz işlerle ilgili sorumluluklar kadın ve erkek arasında eşit bir şekilde dağıtılmalıdır.

3- Ev işlerinin önemi ve iktisadi üretimde rolü esaslı bir şekilde yeniden gözden geçirilmelidir.⁵⁴

İslam’ın cinsiyete göre mal varlığının dengesiz dağılımı, kadınların yoksulluğu ve servetini arttırması meselelerine bakışını aşağıdaki altı ayrı başlıkta irdelemeye çalışacağız.

5-1. İslam’ın Kadının Mülkiyet Hakkı İle İlgili Genel Görüşü

İlk başlık, İslam’ın kadınların mülkiyet hakkına yönelik genel bakışı ile ilgilidir. İslam dini birçok ayet ve rivayette kadınların mülkiyet

⁵⁰ Ibid, Vol. 2, P.675.

⁵¹ Ibid, Vol. 4, P.2009.

⁵² Ibid, Vol. 3, P.1379.

⁵³ Lott, Women’s Lives, P.230.

⁵⁴ Kramarae and Spender (eds.), Vol. 3, P.1657.

hakkından açıkça söz etmiş ve bu hakkın çiğnenmesi konusunda uyarıda bulunmuştur.

Bundan yaklaşık 1400 yıl önce Kur'ân-ı Kerim o çağlarda bilinen birçok hukukî düzene karşı çıkarak, kadınların tam mülkiyet hakkını tanımış ve şöyle buyurmuştur:

“Erkeklerle kazandıklarından bir pay vardır ve kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır.”⁵⁵

Kur'ân-ı Kerim ayrıca mehri de kadının kişisel mülkü ilan etti ve kocanın bunu kullanmasını eşinin rızasına bağladı,⁵⁶ üstelik kadınlardan mehirlerini geri almayı ahit bozma ve açık günah niteledi.⁵⁷

Kur'ân-ı Kerim'in bu alanda seçkin bakışı, İslam'ı eleştiren bazı feministleri bile takdire zorlamıştır; ama buna karşın bu zümre İslam fıkhı ve şeriatini suçlamaya çalışmış ve kadınları para ve iş piyasasında eşit fırsatlardan ve eğitimden mahrum bıraktığını ileri sürerek, servet elde etme bağlamında cinsiyet eşitsizliğinin sorumlusu göstermeye çalışmıştır.⁵⁸

Bu iddiayı, yani İslam'ın bu tür bir cinsiyet eşitsizliğini yaratma veya pekiştirmede rolü olup olmadığını üçüncü başlıkta ele alacağız.

⁵⁵ Nisâ, 32.

⁵⁶ “Kadınların mehirlerini gönül hoşluğu ile kendilerine verin. Eğer gönül rızası ile mehirlerinin bir miktarından geçerlerse, onu afiyetle yiyin.” Nisâ, 4.

⁵⁷ “Eğer bir eşi bırakıp yerine başka bir eş almak isterseniz, (mehir olarak) onlardan birine yüklerle mal vermiş olsanız dahi, ondan bir şey almayın. Yoksa bunu (mehri), iftira ve apaçık günaha başvurarak onlardan almak mı istiyorsunuz?! Nasıl bu mehri alıyorsunuz?! Oysa birbirinizle ilişkide bulunmuşsunuz ve eşleriniz de sizden sağlam bir ahit almışlardır!” Nisâ, 20-21.

⁵⁸ Kramarae and Spender (eds.), Ibid, Vol. 3, P.1380.

5-2. Kadınlar ve Miras Hakkı

a – Kadının mirastan payı

İslam dininde eşler, çocuklar, kız ve erkek kardeşler kapsamında erkeklerin miras payının kadınlara göre iki kat belirlenmiş olması, İslam fıkhının elzemlerinden sayılır ve bu konuda hiçbir fakih, ister Şif ister Sünni, buna karşı çıkmamış ve hatta karşı çıkmayı aklından bile geçirmemiştir, çünkü bu hüküm, Kur'ân-ı Kerim'de açıkça beyan edilmiştir.

Bu hükme delalet eden Kur'ân-ı Kerim'in bazı ayetleri şöyledir:

1- “Allah, evlatlarınız hakkında size şöyle tavsiye eder: Erkeğe iki kadının payı verilir.”⁵⁹

2- “Hanımlarımızın çocuğu yoksa, yaptıkları vasiyetten ve borçtan sonra, bıraktıklarının yarısı sizindir; eğer çocukları varsa, dörtte biri sizindir. Sizin de çocuğunuz yoksa, yaptığımız vasiyetten ve borçtan sonra, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır.”⁶⁰

3- “De ki: Allah kelale hakkında şöyle fetva veriyor: Eğer bir erkek ölür de çocuğu olmaz ve yalnız bir kız kardeşi olursa, geriye bıraktığı malın yarısı onundur. Ölen kız kardeş olur ve çocuğu da olmazsa, erkek kardeş ondan miras alır. Eğer (ölüden miras alacak) kız kardeşler iki kişi olurlarsa, bıraktığı malın üçte ikisi onlarındır. Eğer (miras alacak kardeşler) birkaç tane kız ve erkek kardeş olurlarsa, o zaman erkekler kadınların iki payını alırlar...”⁶¹

⁵⁹ Nisâ, 11.

⁶⁰ Nisâ, 12.

⁶¹ Nisâ, 176.

Miras konusunda cinsiyet ayrımının göze çarpmadığı durum sadece babalar ve annelerle ilgili durumdur: Eğer ölen kimsenin çocuğu varsa, babasına ve annesine, eşit olarak mirastan altıda biri verilir ve eğer ölen kimsenin çocuğu yoksa bu durumda annesine mirastan düşen pay üçte bir kadardır. Ancak eğer ölen kimsenin erkek kardeşleri varsa, bu durumda annenin mirastan payı yine altıda bir kadardır.

Ölen kimsenin çocuğu olmadığı durumlarda, babası için belli bir pay belirlenmemiştir ve diğer mirasçılarının payı belirlendikten sonra geriye ne kalırsa, ona aittir.⁶²

Dolayısıyla genel bir bakışta, erkeklerin ve kadınların ölen kimseden geriye kalan mirastan takribî payı sırasıyla üçte iki ve üçte bir kadardır; bu da bir nevi kadınlara karşı cinsiyet ayrımcılığı telakki edilebilir. Ancak bu hukukî farklılık, üçüncü başlıkta değineceğimiz özel sosyal ve ailevi temellere dayanır.

b- Eşin kocasının gayri menkulu ve arsalarından miras payı

Şif fakihlerin arasında hâkim olan meşhur görüş, kadının ölen kocasından geriye kalan arsalarından pay hakkı olmaması ve kocasının diğer malları üzerinde hak sahibi olmasıdır [20]. Bu meseleyi tartışma konusu hâline getiren önemli özelliği, hükmün sosyal açıdan izah edilebilmesidir. Zira bu hükmü izah etmek üzere bazı rivayetlerde yer alan hikmetler, cinsiyet ayrımını bir dereceye kadar izah etmesine karşın, kadının ölen kocasından geriye kalan arsalarından neden tam olarak mahrum kaldığını izah edemiyor. Örneğin rivayetlerde şu hikmete işaret ediliyor: Eğer kadın arsadan miras payı alırsa,

⁶² Nisâ, 11.

gelecekte başka biri ile evlenebilir. Bu durumda yeni kocası ve çocuklarının da miras kalan arsadan kadına düşen paya oranla şer'î ve örfî hak sahibi olma tehlikesi ortaya çıkar ve bu durum onlarla kadının eski kocasının mirasçıları arasında arsanın nasıl yönetileceği bağlamında sürtüşmeye sebebiyet verebilir.⁶³

Açıktır ki bu tür sürtüşmeleri önlemenin tek yolu, kadını arsa mirasından tam olarak mahrum bırakmak değildir; nitekim kadına düşen payın bedelini ödemek de bu amacı temin edebilir. Dolayısıyla meşhur görüşe göre kaçınılmaz olarak kadının arsa mirasından mahrumiyetini taabbudî bir hüküm olarak (ayrıntıları hakkında bilgi sahibi olmaksızın bilinçli teslimiyet ve itaat) kabul etmemiz gerekir; yani bu hükmün akla dayalı delili bizler için açık değildir, hükmün ardında bir veya birkaç maslahat yer aldığı kesindir.

Şunu de belirtmek gerekir: Meşhur görüşe göre, nikâh sırasında şart belirleme yöntemi ile kocanın vefatı durumunda kadının kocasının arsalarından yararlanma hakkını temin etmek mümkündür. Örneğin, nikâh şartlarında eşi için vasiyet etme şartı yer alabilir. Böylece kadının ölen kocasının arsalarından miras payı sorunu kısmen de olsa bertaraf edilmiş olur.

c- Kadın ve erkek için veraset tekeli

“a” şıkında belirtildiği üzere kocanın eşinden kalan mirastan payı ikide bir veya dörtte

⁶³ Rivayetin metni şöyledir: “Bu hüküm, (kadının gayrimenkulden miras alamaması) nedeni şudur: Çünkü kadın başka bir erkekle evlenebilir ve kocası veya diğer bir kavimden olan kadının çocukları gelip mirasçıların gayrimenkullerine engel olabilirler.” Vesailu's-Şia, c.17, Mirasu'l-Ezvac babları, 6. bab, s.518.

bir ve kadının kocasından kalan mirastan payı dörtte bir veya sekizde bir kadardır.

Fıkıh tartışmalarında gündeme gelen meselelerden biri, kadın veya erkeğin vefat etmesi ve eşinden başka varisi olmadığı durumlarda, miras payının dışında kalan kısmın kime ait olduğu tartışmasıdır.

Şîi fakihler kadın vefat ettiği takdirde mirasın tümünün kocasına verilmesi gerektiği konusunda hemfikirdir ve bu hükmün delili de, Ehlibeyt İmamlarından (a.s) nakledilen birkaç muteber rivayettir ki hepsi aynı hükmü, hiçbir çelişki arz etmeksizin beyan etmiştir. Örneğin Ebu Basir rivayetinde şöyle okumaktayız:

İmam Muhammed Bâkir'dan (a.s) bu dünyadan ayrılan ve kocasından başka mirasçısı olmayan kadının hükmünü sordum. O hazret şöyle buyurdu: "Eğer başka varisi yoksa, mirasın tümü kocasına aittir."⁶⁴

Ama kocanın vefatı varsayımında birkaç rivayet, kadına ancak kendisine düşen payın (dörtte bir) verildiğini ve mirasın geriye kalan kısmının imama ait olduğu beyan edilmiştir. Eğer bu rivayetler verilecek fetvanın temelini oluşturacak olursa, kadın ve erkek arasında yeni bir hukukî ayrım durumu ile karşı karşıyayız demektir. Ama bu meselede söz konusu olan daha farklı içerikli bir rivayeti göz önünde bulundurduğumuzda, belki de başka bir sonuç elde edilebilir ki bu durumun detayı 21. ekte beyan edilmiştir.

Böylece bu tartışmada da İslam açısından kaçınılmaz bir cinsiyet ayrımı ispat olmuyor

⁶⁴ İmam Muhammed Bâkir'a (a.s) bu dünyadan göçen ve ondan başka mirasçısı olmayan kadın hakkında sordum. İmam (a.s) şöyle buyurdu: "Ondan başka bir mirasçı yoksa, bu durumda mal onunundur." Vesailu's-Şia, c.17, Mirasu'l-Ezvac babları, 3. bab, s.512.

ve kayda değer tek farklılığın, kadın ve erkeğin miras payı oranı tartışmasında anlatığımız farklılık olduğu anlaşılıyor ki tartışmamızın devamında bunun sosyal izahı da açıklanacaktır.

5-3. Dinî Öğretilerin Kadın ve Erkeğin Mali Eşitsizliği Üzerindeki Etkisi

İslam'da kadınlara annelik ve eşlik görevini öncelikli sayan ve birçok durumda erkeğin mirastan payını kadının iki misli şeklinde belirleyen miras kanunu gibi bazı mali yasalara göre belirlenen cinsiyete dayalı ideal iş paylaşımına bakıldığında, İslam'ı eleştirenlerin bu semavî dinin mal varlığı ve servet alanında cinsiyete dayalı eşitsizliğe zemin hazırladığı değerlendirmeleri pek de uzak bir beklenti sayılmaz.

Bu meselenin açıklığa kavuşturulduğu takdirde doğru bir tutum sergileme konusunda çok etkili olabilecek yönlerinden biri, İslam'da sözü edilen iş paylaşımı ve mali yasaların bu dinin değersel nizamının genel yapısı ile bağlantısıdır. Eğer kadın ve erkeğin mal varlığı ve servete ulaşmakta eşitsizlik meselesini kapitalist toplumların, yani değersel nizamlarında servet biriktirme gibi bireyselci değerlere ve kişisel çıkarların azami düzeye ulaştırılmasına vurgu yapan toplumların kültürel yapısında değerlendirecek olursak, o zaman belki de kadınların adalet ve eşitlik talep etmelerini haklı bir durum şeklinde değerlendirebiliriz. Zira bir yandan bu değerler kadınların düşünce ve ruhuna derinlemesine nüfuz etmiş ve öbür yandan erkeklerin artan servetine ve kendilerinin nisbî mahrumiyetine şahit olmuş, üstelik bu eşitsizlik durumu için hiçbir haklı ve ikna edici gerekçe de bulamamıştır.

Fakat acaba İslam'ın değersel nizamını varsaydığımız takdirde de aynı sonuca ulaşır mıyız? Gerçek şu ki, İslam'ın para ve servete bakışının, sermaye çevrelerinin bu konuya bakışı ile köklü farklılıkları söz konusudur ve İslam'ın kendine özgü bakışından hareketle, sözü edilen algılama sorgulanabilir.

İslam'da servetin öz itibarı ile hiçbir değeri yoktur ve sadece iki durumda ikinci dereceden değer kazanır: Dünyevî yaşamın gerçek gereksinimlerini karşılama yolunda kullanıldığı ve uhrevî amaçlara ulaşmak için hayırsever işler yolunda harcandığı durumlarda...

İşte bu yüzden dinin yazılı öğretilerinde ve yine Hz. Peygamber (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamlarının (a.s) hayat tarzlarında ve uygulamalarında, mal edinme yolunda çaba harcamaya yönelik herhangi bir muhalefet söz konusu olmadığı gibi, mal ve servetin doğru biçimde kullanılması için -ister eş ve çocuklara infak, zekât, humus, hac ve cihat gibi malî vecibeler, ister sadaka, hayrat ve vakfetme gibi müstehap ameller kalıbında olsun- birçok yol da gösterilmiştir.

İslam dini bu yolları teşvik etmek veya elzem haline getirmek ve altın ve gümüşü⁶⁵ biriktirmeyi tenkit etmek sureti ile pratikte insanların elinde büyük servetlerin birikme zeminini yok etmeye çalışmıştır. İmam Rıza'dan (a.s) nakledilen bir rivayette şöyle okumaktayız:

“Servet, beş özellik olmaksızın birikmez: Aşırı cimrilik, uzun vadeli arzular, galip gelen hırs, akranlarla ilişkiyi kesmek ve dünyayı ahirete tercih etmek.”⁶⁶

⁶⁵ “Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanlar var ya, onları acı bir azapla müjdele.” Tevbe, 34.

⁶⁶ Hadisin metni şöyledir: “Mal ancak şu beş özelliklikle toplanır: Aşırı cimrilikle, uzun arzularla,

Buna göre ve bundan önce gündeme gelen algılamının aksine şu iddiayı gündeme getirebiliriz: İslam kadınlar için annelik ve eşlik görevini tercih etmek ve bazı mali yasalara dayanmak sureti ile erkeklere kadınlara nazaran gerçek anlamda daha fazla servet biriktirme imkânı sağlamış, ama ahirete dönük yaklaşımından hareketle de, başta erkekler olmak üzere mal ve servetin nasıl harcanacağına yönelik birçok yol belirlemiş ve insanları mallarını bu yollarda harcamaya yönlendirmiş, üstelik birçok mali görevi de erkeklerin sorumluluğuna vermiş ve kadınları bu sorumluluklardan muaf tutmuştur.

Bazı İslamî rivayetlerde kadın ve erkeğin mirastan aldıkları payın farklılığına açıklık getirilirken, İslam'ın mehir, nafaka ve akranların kasıtlı olmayan adam öldürme durumlarında diyet ödeme gibi mali görevleri erkeğin sorumluluğuna verdiği ve cihadın da erkeklere özgü bir görev olduğu, oysa kadınları bu tür görev ve yükümlülüklerden muaf tuttuğu beyan edilir.⁶⁷

Bu doğrultuda merhum Allame Tabatabaî, İslam'da kadın ve erkeğin miras hakkı ile ilgili bir analiz sunmuştur. Buna göre mirasın üçte biri kadınlara ve üçte ikisi erkeklere verilse de; gerçekte kadınlar kendilerine verilen üçte birlik miras payının yanı sıra, geriye kalan üçte ikilik miras payında da mülkiyet ve kullanma açısından erkeklere ortaktır.⁶⁸ Bu yüzden İslam'ın değersel

büyük hırsla, sıla-i rahimi kesmekle ve dünyayı ahirete tercih etmekle.” Vesailu's-Şia, c.15, Nafakat babları, 31. bab, s.265.

⁶⁷ Bu cümleden muteber bir rivayette şöyle geçmektedir: “Kadın için cihad, nafaka ve akal sahibi kimsenin kan pahası yoktur. Bunlar erkek içindir. Bu nedenle kadın için bir pay, erkek için ise iki pay kalmıştır.” Vesailu's-Şia, c.17, Mirasul-Ebeveyn-i ve'l Evlat bablarından 2. bab, s.436.

⁶⁸ Tabatabaî, el-Mizan Fi Tefsiri'l-Kur'ân, c.4, s.213.

ve hukukî nizamı uygulandığı takdirde mal ve servet üzerinde mülkiyet alanında cinsiyete dayalı eşitsizlik diye bir sorun ciddi bir şekilde söz konusu olamaz.

Öte yandan bazıları, İslam'ın bakışını bu kez değersel açıdan ve kadınların hayır işlerine katılma zeminini daha az oluşturduğu gerekçesi ile eleştirebilirler. Ancak bu eleştiriyi reddetmek için kadın ve erkeğin manevi değerlerde eşitliğini açıkça vurgulayan birçok ayet ve rivayete istinat etmek mümkündür. Buna göre haklar alanında cinsiyet ayrımına dayalı görevlerin fazilet kazanma açısından erkekler için imtiyazla sonuçlandırıldığı yerlerde, İslam dini eşitliği temin etmek maksadıyla söz konusu imtiyazı, kadınlar için belirlediği manevi bir mükâfatla telafi etmiştir.⁶⁹ Dolayısıyla meselenin ilk yönünü şöyle özetleyebiliriz: İslam'ın değersel nizamı asla mal ve servet mülkiyeti alanında cinsiyet eşitsizliğinin artması için uygun bir zemin oluşturmamaktadır.

Ancak değersel nizamla ilgili tartışma bir yana, meselenin gafil olunmaması gereken bir başka yönü şudur: İslam fıkhnın kadınları eğitim ve para kazanmak için eşit fırsattan mahrum bıraktığına dair ileri sürülen suçlama pek de savunulur gibi görünmüyor. Zira kadınların çalışması yolundaki engelleri tartıştığımız bölümde anlatılanlara göre, fikhî açıdan kadınların mal ve servet edinme yolunda hiçbir kısıtlama yoktur ve tarihî süreçte bazı engeller ortaya çıkmışsa, bunları daha çok kültürel etkenlerle ilgili olarak algılamalı ve İslam fikhını suçlamamalıyız.⁷⁰ Dolayısıyla eğer kadınların çalışma, yatı-

⁶⁹ bk. Dördüncü Bölüm, "Salih Amel" konusu.

⁷⁰ Burada değinilen kültürel etkenler illaki negatif etkenler değildir ve İslam'ın Kişisel ve toplumsal çıkarları temin etmek amacıyla kadının ailevi rolleri için öngördüğü değer ve öncelikleri bu kültürel etkenlerin bir bölümü olarak görebiliriz.

rım vb. çerçevelerinde iktisadi faaliyetlerine ve sonuçta servetlerinin artması için uygun şartlar oluşturulursa, İslam fikhı bu duruma karşı çıkmayacaktır.

5-4. Kadının Aile Gelirinden Payı

Dördüncü başlık, kadınların evde yaptığı ücretsiz işlerin kocalarının mal varlığında belirleyici rol ifa ettiği ve bu yüzden kadının, kocasının mal varlığında yönelik eşit hakka sahip olması gerektiği iddiasını irdelemekle ilgilidir.

Bu konuda da görünen o ki, kadınların ev işlerinin kocalarının geliri üzerindeki etkisi inkâr edilemez. Ama bu tesirin derecesini belirlemek için hiçbir genel kriter de yoktur.

Çeşitli aileler, ev işlerine değer biçme üzerinde açık tesiri olan gelişmiş ev eşyalarından yararlanma açısından aynı seviyede yer almaz. Üstelik bu süreçte ailenin çocuk sahibi olup olmadığı, varsa çocukların sayısı ve yine varsa evdeki yaşlıların ve hastaların bakımı gibi faktörler de etkilidir. Öte yandan ailelerde iş paylaşımı modellerinin farklı olması da bu muğlaklığı artırır. Bir başka ifade ile, kentlerde yaşayan birçok kadın için ev işleri, evde verilen hizmetlerle sınırlı olduğu halde, kırsal bölgelerde yaşayan köylü kadınların ev işleri tarım, bağcılık, el sanatları ve süt ürünlerini üretmek gibi birçok üretken işleri de kapsamı içine alır.

Bu anlatılanlardan hareketle karı kocanın ailenin gelirlerinde eşit hakka sahip olma talebini, özellikle çiftlerin her birinin elde edilen mal varlığı üzerindeki etki derecesinin açıkça ortada olduğu durumlarda, gerçekçi niteleyemeyiz. Örneğin, birçok durumda kadının ev işleri nicelik bakımından eşinin ücret karşılığı yaptığı işlere eşit değildir ve

bu yüzden kadınlar evin dışındaki faaliyetlerle uğraşma fırsatı kazanır, bazen bu durumun tam tersi de söz konusu olabilir ve kadının ailenin mal varlığındaki payı daha fazla olur.

Her hâlükârda bu talebin temeli, yani bu tür eğilimlerle aile düzeyinde cinsiyete dayalı adaleti gerçekleştirebileceğimizi düşünmek, esas itibarı ile saflık gibi görünüyor.

İslam'ın bu meseleye yönelik eğilimi diğer konularda olduğu gibi hukukî-ahlakî bir eğilimdir.

Hukukî açıdan İslam kadının nafakasını, yani geçimi için gerekli olan gereksinimleri karşılamayı koca için farz kalmış ve bunun dışında birçok mali meselenin bedelinden erkekleri sorumlu tutmuş ve kadınları tüm bunlardan muaf saymıştır. Kuşkusuz erkek için özel mali ve iktisadi bir mevki göz önünde bulundurulmuş görev ve sorumlulukların ayrımına yönelik dinî model, kesinlikle eşlerin aile gelirlerine eşit düzeyde ortak olmaları ile bağdaşmaz ve kaçınılmaz olarak ailenin mali işlerinde erkeği eksen olarak benimsemek zorundadır.

Ancak ahlakî açıdan İslam dininde, karı kocanın mali ilişkilerini hukukun deşişmez ve esnek olmayan çerçevelerinden kurtarmanın yanı sıra pratikte kadını erkeğin gelirlerine ortak eden bazı tedbirler de düşünülmüştür. Örneğin birçok hadiste kocaların varlıklı günlerinde ailesine daha fazla infakta bulunmasına vurgu yapıldığını görmekteyiz.⁷¹ Benzer bir tavsiye, iddet dönemini tamamlamak üzere kocasının evinde ikamet etmek zorunda kalan boşanmış kadınlar konusunda yapılmıştır.⁷² Yine kocaların boşanmanın mut'asını ödeme konusunda

teşvik edilmesi ve bazı durumlarda elzem haline getirilmesi de bir başka önemli tedbirdir. Mut'a, geçici kazanç demektir ve boşanma mut'asından maksat, kocanın mali gücüne göre boşandığı eşine verebileceği bir miktar para veya paraya benzer nakittir. Kur'ân-ı Kerim'in mut'ayı kadının kocasına yönelik hakkı olarak saydığı⁷³ ve bu konunun birçok rivayette de vurgulandığı belirtilmelidir. Örneğin bir rivayete göre, İmam Hasan (a.s) eşlerinden birini boşandığı sırada yirmi bin dirhem veya yirmi bin dinar (ki o dönemde büyük paraydı) boşanma mut'ası olarak boşandığı eşine verdi. Kadın şaşkınlık içinde İmam'a (a.s) ve paraya bakınca hazret ise şöyle buyurdu: Bu, ayrılmak üzere olduğun bir dosttan naçizane bir metadır.⁷⁴

O zaman şunu söyleyebiliriz: İslam, evlilik yaşamında resmi ortaklık modelini benimsememekle birlikte, karı koca arasında bir nevi gerçekçi ve dostane ortaklık zeminini hazırlamış ve böylece eşitlikçi modele nazaran daha sakin, gerilimden uzak, samimi ve mutlu edici bir aile ortamı yaratabilecek bir model sunmuştur.

Şehit Üstad Murtaza Mutahharî, ailevi yaşamın mahiyeti ile ilgili bir yorumunda şöyle diyor:

“Avrupalılara göre ailevi yaşamın mahiyeti, her iki cinsin birbirine ait olacak şekilde insanî sermayelerin bir araya geldiği bir şirket gibidir; yani iki yönlü bir mülkiyettir: Kadın erkeğe aittir ve erkek de kadına; sermayenin şekli dışında başka şirketlerden farkı yoktur ve bu şirket diğer her şirket gibi adalete dayalı olmalıdır. Ama bize göre ailevi yaşamın temeli ve mahiyeti şirket kurmak veya mülkiyet değil, vahdettir. İşte yaratılış

⁷¹ Vesailü's-Şia, c.15, Nafakat bablar, 20. bab, s.248-241.

⁷² Talak, 7.

⁷³ Bakara, 236 ve 241.

⁷⁴ Vesailü's-Şia, c.15, Muhur babları, 49. bab, s.57 (dipnot).

kanununun kadın ve erkeğin doğasına yerleştirdiği doğal yaşam planı budur, iki kişinin birbirine benzeyen sermayelerini ortaya koyup ortak olmaları değil... Yaratılış bu meseleyi şöyle tasarlamıştır ki, iki farklı şekilde ve biçimde iki mahlûk, müspet ve menfi kutuplar olarak birbirini cezbedebilmekte ve bir şirket değil; vahdet oluşturmaktadır. Bunun temelini adaletin ötesinde bir şey oluşturur ki o da, duygusal vahdet ve birbirine karşı fedakârlıktır... Nitekim ebeveynlerin ve çocukların yaşamının temeli de mülkiyet ve sahip olma değil, vahdet, kaderlerin birleşmesi, mutluluk ve saadettir.”⁷⁵

Buna karşın bazı ahlakî faziletlerden yoksun erkekler eşlerinin fedakârlıklarını kötüye kullanarak onları gerçekten sömürmekte, hatta bazen kadın kocasına ve çocuklarına yıllarca minnetsiz hizmet ettiği halde hiçbir mali destek vermeksizin onları boşamaktadır.

Bu tür muhtemel sorunları çözmek için en uygun dinî yöntem, bundan önce özellikle üçüncü başlıkta anlattığımız nikâh sırasında şart koşma yöntemidir. Şimdiki tartışmamızda da kadın için nikâh sırasında, gelecekte evlilikte uyumsuzluk ve boşanma durumu ile karşılaştığı vakit, evdeki hizmetlerine karşılık ücret talep etme hakkı şartı koşulabilir.

5-5. Kadınların Yoksulluğu

Bu başlığın altında İslam dini açısından kadınların yoksulluk meselesini irdelemeye çalışacağız.

Bu bölümün başında da belirtildiği üzere, ailelerin artan dağılma süreci, çağımızda kadınların arasında yoksulluğun

yaygınlaşmasında en önemli etkidir. Feministler bu süreci kaçınılmaz bir gerçek varsayıyor ve dolayısıyla kadınların yoksulluk sorununu çözmek üzere sundukları önerilerde, ailenin temellerinin pekiştirilmesinden söz etmiyor; sadece hükümetin desteği, kadınlar için uygun iş fırsatları ve ev işlerinin bedelinin hesaplanması vb. gibi yöntemlere vurgu yapıyor. Oysa bu yöntemler ailelerin dağılma sürecine hizmet etmekten başka bir işe yaramıyor.

Bu eğilimin aksine İslam dini aile eklenli bir eğilim sergiliyor ki bu da; kendine özgü bileşenleri ile aile temelini güçlendirilmesi ile sonuçlanıyor. Bu bileşenlerin önemlileri ise şöyle:

Evliliğe ve aile kurmaya teşvik, boşanmanın tenkit edilmesi ve evlilik sürecindeki anlaşmazlıkların barışçıl bir şekilde bertaraf edilmesi, yeniden evliliğin teşvik edilmesi ve bekâr yaşamının tenkit edilmesi, evlilik dışı cinsel ilişkilerin yasaklanması ve bu yoldan gayri meşru çocukların doğmasının engellenmesi.

Öte yandan, aile kurumu gereken istikrara sahip olduğu durumlarda, nafakanın bedeli veya erkeğin, eşinin mali giderlerini karşılama sorumluluğu noktasından hareketle kadın şu iki durumdan biri ile karşı karşıyadır:

1- Koca; mali durumu uygun olduğu takdirde, eşinin nafakasını örfe uygun olarak ödemelidir. Bu görevin önemi o kadar fazladır ki, koca yerine getirmekten kaçındığı takdirde, İslam dini yargı müdahalesini ve kocayı nafakayı ödemeye veya eşini boşamaya zorlamayı emretmiştir.

Muteber rivayetlere göre, eğer koca eşinin beslenme ve giyim ihtiyacını karşılamazsa,

⁷⁵ Mutahharî, Yadda'stha-i Şehid Mutahharî, c.5, s.33-34.

imamın görevi bu karı kocayı birbirinden boşamaktır.⁷⁶

Dolayısıyla eğer kocanın mali durumu uygun ise ve eşinin nafakasını karşılama görevini yerine getiriyorsa, kadın için yoksulluk sorunu ortaya çıkmaz.

2- Eğer kocanın mali durumu uygun değilse ve eşinin mali ihtiyaçlarını karşılayacak başka kaynak da yoksa doğal olarak bu yoksulluk kadını da etkileyecektir. Zira sözü edilen rivayetin bu varsayımı da kapsadığını belirten ve bu yüzden bu varsayımda da kadın için evlilik anlaşmasını feshetme veya yargıdan boşanma talebinde bulunma hakkı tanıyan birçok fakihin aksine⁷⁷ diğer bazı delillere⁷⁸ ve birçok fakihin fetvasına göre⁷⁹ kadın böyle bir hakka sahip değildir. Nafaka hakkı kocasının yoksulluğu ile yok olmaz ve koca mali durumu iyileşince nafakayı ödemesi gerekir. Bu durumda da yoksulluk doğrudan kocayı etkiler ve kadının yoksulluğu buna tâbidir. Yani gerçekte yoksul bir kadınla değil, yoksul bir aile durumu ile karşı karşıyayız demektir.

Demek ki bu dinî modelin uygulanması, boşanmış veya ailesine bakmak zorunda kalan

⁷⁶ Hadisin metni şöyledir: “Bir kimse eşinin yiyecek ve giyeceklerini güzel bir şekilde vermezse aralarına yarılık düşer.” Vesailü’ş-Şia, c.15, Nafakat babları, 1. bab, s.223, h.1; aynı şekilde 2, 4, 6 ve 12 hadisler.

⁷⁷ el-Amilî, Nihayetu’l-Meram, c.1, s.205; el-Hekim, Minhacü’s-Salihîn, c.2, s.305.

⁷⁸ Bunlardan biri şu ayettir: “Eğer (size borçlu olan şahıs) sıkıntıda ise, genişliğe çıkıncaya kadar beklenmelidir.” Bakara, 280. Ve yine şu hadis: “Ali’den (a.s): Bir kadın nafakasını vermiyor diye kocası aleyhine dava açtı. Kadının kocası fakirdi; bunun üzerine İmam kocasını hapse atmaktan sakınarak şöyle buyurdu: “Her zorluğun yanında bir kolaylık vardır.” Vesailü’ş-Şia, c.13, Hicr Hükümleri, 7. bab, s.148.

⁷⁹ Bahranî, Hedaiku’n-Nazire, c.24, s.80; Necefi, Cevahiru’l-Kelam, c.30, s.105.

kadınların sayısının azalması ile sonuçlanır ve böylece yoksulluğun cinsiyete tabi olması veya kadınlara özgü olması durumu da ortadan kalkmış olur, ama yoksulluk sorunu cinsiyetten bağımsız olarak genel bir sorun şeklinde ortada kalır. İslam dini bu sorunu çözmek için servetin zekât, humus, sadaka, vakfetme... yolu ile dağıtılması gibi kendine özgü çözüm yolları sunmuştur.

Şunu da hatırlatmakta yarar var: İslam dininin boşanma durumlarında bazı farz veya müstehap tedbir ve tavsiyeleri de kadınların yoksullaşmasını önleme bağlamında etkilidir ki bu tedbir ve tavsiyelere mehirin ödenmesinin farz olması, nikâh sırasında koşulan şartlara göre kadına bazı malların tahsis edilmesi ve boşanma mut’asının müstehap sayılması gibi durumları örnek verebiliriz.

Bu başlıkta ayrıca çocukların nafakası meselesine de değinmek gerekir. Bu konuda esas itibarı ile kadın; çocukların sorumluluğunu üstlendiği durumlarda bile onların nafakasından sorumlu değildir ve çocukların nafakası en başta kendi mallarından ödenir ve malın yokluğunda çocukların nafakası baba veya dedelerinin boynunadır ve bu iki durumdan hiçbiri mümkün olmadığı durumlarda, anne çocukların nafakasından sorumludur.⁸⁰

Kuşkusuz bu durumun, ailelerine bakmakla yükümlü olan kadınların yoksulluk sorununun azalmasında büyük tesiri vardır. Oysa kadının çocuklarının sorumluluğunu üstlendiği Batılı modellerde boşanmış kadınlara daha fazla hak tanınmasına karşın, birçok sorunla karşı karşıya oldukları bilinmektedir; zira en iyi şartlarda, yani eski kocanın çocuklarına yönelik mali yükümlülüklerine bağlı olduğu durumlarda, anne, çocukların

⁸⁰ İmam Humeyni, Tahriru’l-Vesile, c.2, s.322.

İslam dini kadınların yoksulluğunu azaltma doğrultusunda aldığı tedbirlerin yanında, servetlerini arttırma zeminini de oluşturmuştur. Zira kadınlar çalışarak gelir elde edebilme durumu dışında mehir, miras, hediyeler vs. yollardan mal edinebilir ve birçok durumda dinî ve yasal açıdan kocasına, çocuklarına ve yakınlarına yönelik mali yükümlülükten muaf olduklarından, elde ettikleri malı iktisadi faaliyetlerde kâr getirecek şekilde kullanabilir.

mali giderlerinin büyük bir bölümünü bizzat karşılamak zorundadır.

Araştırmalar, Amerika’da boşanmış kadınlar ve çocuklarının yaşam standartlarının %73 gerilemesinden acı çektiğini, oysa eski kocalarının boşanmadan sonraki birinci yılda yaşam standartlarında %42 yükselme ile karşılaştıklarını gösteriyor. Ayrıca yapılan tahminlere göre boşanmış kadınların %25 kadarı boşanmayı takip eden ilk beş yılda, bir süreliğine de olsa yoksulluk içinde yaşamak zorunda kalıyor.⁸¹

5-6. Kadınlar ve Servet Artışı Durumu

Bu makaleyi şunu hatırlatarak noktalamak istiyoruz: İslam dini kadınların yoksulluğunu azaltma doğrultusunda aldığı tedbirlerin yanında, servetlerini arttırma zeminini de oluşturmuştur. Zira kadınlar çalışarak gelir elde edebilme durumu dışında mehir, miras, hediyeler vs. yollardan mal edinebilir ve birçok durumda dinî ve yasal açıdan kocasına, çocuklarına ve yakınlarına yönelik mali yükümlülükten muaf olduklarından, elde ettikleri malı iktisadi faaliyetlerde kâr getirecek şekilde kullanabilir.

Kuşkusuz doğru bir planlama yapıldığı takdirde, kadınların sermayelerinden ülkeye önemli bir servet kaynağı olarak ve ekonomik gelişme ve kalkınma yolunda yararlanılabilir. Sade bir hesaplama ile İran gibi bir ülkede kadınların çok azmış gibi gözükene mal varlıklarını bir arada düşünüldüğünde, binlerce milyarlık servetler ortaya çıkar ki zaten bu servetin büyük bir bölümü hali hazırda da bankacılık sisteminde ve borsalarda çalışmaktadır.

Buna karşı, erkekler mal varlıklarının büyük bir bölümünü eş ve çocuklarının nafakası ve üstlendikleri diğer mali yükümlülükler yolunda harcamak zorundadır ve bu durum, erkeklerin mali sermayesini büyük ölçüde azaltır. Böylece Müslüman kadın, ailenin nafakasından sorumlu olarak kocasını benimsemenin yanında kendi mali sermayesini akılcı bir şekilde değerlendirerek bağımsızlık gibi olumlu bir duyguya da kavuşabilir.

Buna karşın bundan önce beyan edilen İslam’ın mal ve servete yönelik değerlere dayalı yaklaşımı, erkekler gibi kadınlar için de geçerlidir. Bu yüzden zengin Müslüman kadın modeli olan, yani tüm servetini İslam’ın korunması ve güçlenmesi yolunda sarf eden Hz. Peygamber’in (s.a.a) muhterem eşi Hz. Hatice (a.s), İslam kültüründe seçkin bir konuma sahiptir.

⁸¹ Ward and Stone, *Sociology fort he 21st Century*, p.298.